

BARTÓK BÉLA ZENEI NYELVEZETE ÉS A KÉKSZAKÁLLÚ HERCEG VÁRA SZEREPLŐINEK ÁBRÁZOLÁSA

Előadóművészként találkoztam közelebről Bartók Béla operájával a kétezres évek elején. Az addigi klasszikus, romantikus és verista szerepeim hősnői után került repertoárumba Bartók *Kékszakállú*-ja. A zongora melletti találkozás Judittal és zenei megformálásával letaglózott: egyszerre éreztem tanácsatlanságot a bartóki akkordok és hangfűrtök hallatán, gyönyörtől való borzongást a *Kincseskamra* és *Könnyek tava* boncolgatásánál, érthetetlenséget a szerep befejezetlensége miatt, döbbenetet az egyszerű pentaton dallamoktól – szóval válaszokat kerestem. Lendvai Ernő (1925-1993) kötetei adták meg a választ számtalan kérdésemre, mert mint írja: „Amit <abszolút> zenéjében legfeljebb sejthetünk, azt a dramaturgia vagy szöveg itt tapintható közelségbe hozza: cselekmény és zene szervesen egymásra utalnak.”¹

Lendvai Ernő tanulmányai alapján röviden összefoglalva zenei nyelvezetének legfontosabb jellemzőit²:

Bartók a népzene legmélyebb rétegéből merít, aranymetszés-rendszere lévén a pentatónia legprimitívebb vonzásainak rendszerbe foglalása. A jellegzetes Bartók-akkordok (α és származékai: β , γ , δ , ϵ) egyszerű pentatonikus mozdulatokra vezethetők vissza, kromatikus technikájának legfőbb ismérve pedig, hogy az aranymetszés törvényszerűségeinek engedelmeskedik.

Hangrendszere a funkciós, tonális zenén alapszik, hiszen a tengelyrendszer a funkciók kvart/kvint-vonzására, a párhuzamos dúr/moll-hangnemek rokonságára, a felhang-kapcsolatokra, valamint a vezető-hangok szerepére vezethető vissza.

A fiatal Bartókot ért hatások közt döntő szerep jutott az új francia iskola befolyásának. A francia impresszionizmus színakkordjai nélkül nem alakulhatott volna ki harmonikus gondolkodásának jellegzetes dualizmusa, aranymetszés-rendszerének, a bartóki kromatikának és akusztikus (felhang) rendszerének, azaz diatóniájának kettős harmóniavilága. A két rendszer egységét és poláris tagolódását a következő tulajdonságok biztosítják: a (*c-d-e-fisz-g-a-b-c*) akusztikus-skála és a (3:5:8 arányú *c-esz-f-asz*) aranymetszés-hangsor külön-külön csupán része az egésznek; inverzió-viszonyukban

¹ Lendvai Ernő: *Bartók dramaturgiája*. Zeneműkiadó, Budapest, 1964, 15. o.

² *Idem*: 6-59. o. alapján

szervesen kiegészítik/tükörzik egymást, alkotnak összefüggő egészet. Ilyen módon az arany metszés-rendszer zárt, és az akusztikus rendszer nyitott világa egymás negatív lenyomatát teremti meg a tizenkétfokúságban, vagyis a bartóki kromatika csak a diatóniával, a diatónia csak a kromatikával együtt alkothat eszmei egységet és teljes világgépet.

A bartóki tizenkétfokúság kérdését illetően: a funkciós zene és a tizenkétfokúság irányából egyaránt megközelíthető, mivel a tengelyrendszerben a tonális elv és a distancia elv egyaránt megvalósul. Bartók kromatikus világában ugyanis a funkciós főhangok bővített hármass viszonyt alkotnak (egyenlőfokúan harmadolják a rendszert, *C, E, Asz*), melyek mindegyike a tritonussal ellenpólussal helyettesíthető (azaz szimmetrikusan felezi a rendszert, *C, Fis*), az egyes funkciók pólusai pedig egy-egy szűkített négyes alaprajzára épülnek (ami a rendszer egyenlőfokú negyedelésének felel meg, mint *C, A* tonikai főtengely, ill. *Fisz, Esz* tonikai melléktengely). A csak distancia-képletből is megalkotható tengelyrendszer tehát szerves folytatódása a tonális-elv és a distancia-elv küzdelmének a distancia-elv fokozatos térhódításának, amely végül a kromatika tizenkét hangjának egyenlőségét eredményezi.

Bartók művészetének szerepét századunk zeneművészetében Lendvai így összegzi: „Arany metszés-rendszere a *keleti* népzeneben, a pentatonikus gondolkodásmódban gyökerezik, akusztikus rendszerét pedig a *nyugati* harmonikus gondolkodásnak köszönheti. Bartók legnagyobb tette e két gondolkodásmód egységbe foglalása.”

A monda és feldolgozásai

Párizsban, 1697-ben látott napvilágot Charles Perrault (1628-1703) népszerű mesés-könyve *Történetek, vagy mesék régmúlt időkből erkölcsi tanulságokkal* címmel – a mesék között található Kékszakáll históriája is. Perrault előtt sem a francia irodalomban, sem a francia történelmi feljegyzésekben nem történt említés Kékszakáll alakjáról. Meséje azonban valóságos lavináját indította el a Kékszakáll-monda feldolgozásainak és behatolt az európai irodalomba és zeneirodalomba egyaránt.

A monda értelmezése mindig a feldolgozótól függ. Egyes motívumok elhagyásával vagy hangsúlyozásával nagyon különböző, akár ellenkező is lehet egy-egy feldolgozás kicsengése. Így Michel-Jean Sedaine (1719-1797) szabadulási történetet, Ludwig Tieck (1773-1853) mesedramát ír belőle, Anatole France (1844-1924) ironikus elbeszélése pedig a monda értelmét visszajára fordítja. A monda „lelki képletességének” mélységét leginkább Maurice Polydore Maeterlinck (1862-1949) ábrázolta. Az ő műve Balázs

Béla (1884-1949) szövegének közvetlen elődje és bizonyos értelemben forrása³.

Balázs Béla egyfelvonásosa 1910 tavaszán készült el, Bartók Béla (1881-1945) 1911-ben zenésítette meg (op. 11, bemutató Budapesti Operaház, 1918. V. 24.). Balázs a maga szövegét misztériumnak nevezi. „Az újdonság ebben a poézisben az *ósi* művészet megidézése az individualizmus jegyében. [...] Nincs *eseményre* szüksége, [...] mert a lét, két ember viszonya önmagában tragikus, anélkül hogy beavatkozna a *történet*: egy harmadik személy.”⁴ Prológusa az emberi lélekben jelöli meg a dráma színterét. Bartók e prológus helyett négysoros, magyar népdalra emlékeztető hangszeres előjátékkal teremti meg operája balladaszerű atmoszféráját, és ez a dalam tér vissza keretként az opera utolsó ütemeiben. E kereten belül előjátékra és hét jelenetre tagolódik az egyfelvonásos zenéje.

A szereplők zenei párbeszéde

Az operának nincs hagyományos cselekménye, a mű egyetlen megszakítatlan párbeszéd. A magyar operatörténetben Bartók új utat nyitott azzal, hogy szorosan a magyar nyelv lejtéséhez szabva az énekszólamok deklamációját, sajátos, drámai énekstílust teremtett. Az énekes-szólamok ilyen módon a magyar operai recitativo, a népzeneből fakadó magyar színpadi énekbeszéd első megvalósulásai.

Az énekszólamok mögött és körül a zenekar érzékelteti a hangulatot, és valósággal lefesti az egyes ajtók mögött feltároló látványt. A zenekar nyitott motívumcsoportjai mozdítják előre a mondanivalót, hol áttetszővé, hol sűrű tömbbé festve a jeleneteket. Innen bennem a késztetés, hogy a két énekes szereplő mellé harmadikként a zenekart állítsam, amikor a zenei párbeszéd kifejező eszközeit, színeit és árnyalatait keresem.

A *Kékszakállú herceg vára* drámai-zenei felépítése kettős intonációjú: az egyik az embereket, érzelmeket ábrázolja, a másik a tárgyi világ szimbolikus, illusztratív rajza⁵.

Az emberek világában mindvégig elválik egymástól a két hős hangja. A férfi, a mondák, elbeszélések hőséé a pentaton dallamok többsége; a szenvedély hajszolta nőé a harmónia-felbontások dallamvilága. A férfi szereti a biztos harmonikus megtámasztást, a nő türelmetlen, tudnivaló, féltékeny lelke gyakran kívánja a kromatikus kifejezést, és követel/fenyegtet az egész-

³ Kroó György: *Bartók színpadi művei*. Zeneműkiadó, Budapest, 1962, 9-36 o. alapján.

⁴ Tallián Tibor: *Bartók Béla*. Gondolat, Budapest, 1981, 95-96 o.

⁵ Kroó, 1962, 36-85. o. alapján

hangú skála motívumaival. Ő hajlik gyakrabban a szenvedély szekvenciáira, a zenekari ostinato makacsságára, végig úton van, idegenben. A Kékszakállú herceg otthon van, számára minden ajtó egy darab múlt (1. ábra).

1. ábra

Kékszakállú	Judit	Zenekar
<ul style="list-style-type: none"> *Pentaton dallamok *Parlando előadásmód *Biztos harmonikus megtámasztás: pl. <i>Megérkeztünk!</i> – oktávlépés *Otthon van, az ajtók múltjának darabjai, a férfi sorsát teljesítik be 	<ul style="list-style-type: none"> *Tritonusz-fordulatok *Harmónia-felbontások *Akusztikus akkord *Kromatika *Egészhangú skála *Szekvencia *Végig idegenben, úton van 	<ul style="list-style-type: none"> *A mélyvonások ötfokú, ereszkedő dallamívei *Harmóniai fordulatok és ritmusváltások *Ostinato

A mű legfőbb hangnemi axiómája a *fisz-moll* – *C-dúr* tonikai tengely el- lenpólusainak a sötétséggel, ill. fénnel való azonosítása. Amint a *fisz* és *C* jelképpé kristályosul, ugyanúgy nyernek az egyes funkciók is jelképes ér- telmet (2. ábra).

2. ábra: a tengelyrendszer funkcióinak jelképrendszere

Negatív jelentést hordozó szubdomináns tengely	A jelképpé kristályosult tonikai tengely	Pozitív jelentésű domináns tengely
		<ul style="list-style-type: none"> * <i>E-G-B-Cisz</i> Domináns tengely * <i>c-e-g-h</i> hyperdur hang- zat = pozitív jelentés: felemelkedés, hűs és édes forrás
	<ul style="list-style-type: none"> * <i>fisz</i> – <i>C</i> Tonikai tengely * <i>la</i> – <i>do</i> pentatónia = sötétség – fény jelkép 	
<ul style="list-style-type: none"> * <i>Asz-H-D-F</i> Szubdomináns tengely * <i>c-esz-g-h</i> hypermoll hangzat = negatív jelen- tés: forró láz, fájdalom, szenvedély 		

A mű hangneme során azonban nemcsak a *fisz* és *c* ellenpólusokat, hanem a *la* és *do* pentatóniát is szembeállítja egymással. A hangnemek mellett a hangzat-típusok is szimbólumok: a hypermoll (*c-esz-g-h*) szenvedélyes, fájdalmas karakterű, míg a hyperdur (*c-e-g-h*) pozitív jelentésű (3. ábra).

3. ábra

Zenei karakter	Exponáló	1. Kinaknans	2. Fegyvertis	3. Kincskittis	4. Virágok	5. Kékszékű birtoklás	6. Könyvek tava	7. Régi asztrólok	Eplőgas Apotéziás
						FÉNY C-dúr (duális; do-pentaton la-pentaton)			
						B-dúr pozitív affektív círcsúpot (duális; fisz-moll)			
				D akusztikus akusztikus hangsor	Esz-dúr Hyperdur akusztikus szimból				
				P O Z I T I V A K					
SÖTÉTSÉG		NEGATÍVAK					NEGATÍVAK	SÖTÉTSÉG	
fisz-moll (duális; C-dúr)	la-pentat. (duális; do-pentaton)	Fisz-dúr do-pentat. (polaris feszültség)	dúr7 Hypermoll				a-moll (pentaton akkordok moll (jellegű) hypermoll	c-moll hypermoll	fisz-moll akusztikus hangsor
							asz-moll negatív affektív círcsúpot		

*** fekete – a SÖTÉTSÉG szimbolikája

*** zöld – a szubdomináns iránya

*** piros – a FÉNY szimbolikája, a domináns iránya

Az éjszaka-téma önmagában is tükrözi a *la* és *do* kettősségét, mert első sora *fisz-la* pentatónián, harmadik sora azonban a párhuzamos *A-do* pentatónián alapul; ugyanígy a fény-téma *C-do* pentatónia harmadik sora *la*-pentatóniára vált. A *la*-pentatónia Bartóknál az *a* tengely-akkordika (*cisz-e-g-b-c-esz-fisz-a*) irányába fejlődik, és a hypermoll-akkord feszültségében tetőzik, míg a *do*-pentatónia *fi*- és *ta*-val kitöltve akusztikus, *ti* szeptimmel pedig hyperdur-akkorddá válik.

Bartók balladaszerű hangszeres előjátékának négy sora összefüggő dallá egészíti ki egymást: *la-mi-re-mi / la-so-mi-re / do-so-re-mi / re-do-so-la* (1. kottapélda). A dallamvégző *fisz*-t elvégja a tragédiát előrevetítő klarinét-motívum.

1. kottapélda

Andante $\text{♩} = 96$

Der Barde: Geigen beginnen, lasset das Sinnen.
A repüs: Zene szól, a lőng ég, Későbbön a jűték.

Piano

*sempre leg
pD misterioso*

Hört nun und seht; und geht es zu Ende, und hat es
gefallen, so reget die Hände, Ihr Herren und Damen. Ein Schloß, muß ich's nennen! Ihr solltet es kennen!
Szemem pillás függőnye fent. Tapsolatok
mojd há lement, Urak, asszonyárok. Régi vár, régi már! Az mese, ki róla jár, Tik is hallgatniótok.

Meno mosso $\text{♩} = 72$
*poco marc.
dolce*

Az expozíció három képre, a szereplők, a vár és az ajtók bemutatására tagolódik. Szembetűnő a két hang plasztikus elválasztása a pentatónia és az akusztikus harmónia éles különbségével: lásd a lány *Megyek, megyek, Kékszakállú* szövegű harmónia-felbontását, de a férfi pentaton dallamfordulataira hivatkozva leplezi belső idegenkedését *A szoknyám akadt csak fel* versszak során. A lánynak az ostinato-téma fölött felcsendülő (pentaton) parlandója a benyomásokra vonatkozik, amelyeket a férfilelék tett rá *Ez a Kékszakállú vára*, vagy a hallott mondára utal a *Ki ezt látná, jaj, nem szólna...* versszak dallamában. Szólama a kis zárt, ariózus szakaszokat alig ismeri, annál inkább a dallamvonal szenvedélyes emelkedését és elapadását, a hangköztágulást (4. ábra).

4. ábra

Kékszakállú	Judit	Zenekar
<p>G-akusztikus hangsorban mozog</p> <p>*Pentaton, parlando dallam</p> <p>*Hangisméltés, biztos harmonikus megtámasztás, oktávlépés: <i>Megérkeztünk!</i></p>	<p><i>disz-centrumú aranymet-szés-rendszerben mozog</i></p> <p>*Akusztikus harmónia-felbontás: <i>Megyek, megyek, Kékszakállú</i></p>	<p>*A nagybőgők és csellók ötfokú, ereszkedő dallam-ívei egészítik ki</p> <p>*A harmóniai fordulatok és ritmusváltások a két ember szembekerülését vetítik előre.</p>
<p>G-akusztikus hangsorban mozog</p> <p>*szólama parlando vagy ariózus-recitatív jellegű: <i>Íme lássad: ez a Kékszakállú vára!</i></p> <p>*A Judit hangjának reflexiója – asszociatív illusztráció: <i>Nem hallod a vészhangot, Anyád gyászba öltözködött</i></p>	<p>*A férfi pentaton fordulatainak reflexiói: - <i>A szoknyám akadt csak fel</i> - <i>Ez a Kékszakállú vára</i> - <i>Ki ezt látná, jaj, nem szólna</i></p> <p>*A dallamvonal szenvedélyes emelkedése, ill. elapadása jellemzi</p> <p>*Hangköztágulás</p>	<p>*Ostinato</p> <p>*Rövid, nyers, csattanó akkordok fokozzák az izgalmat.</p> <p>*Az oboa panaszos, rövid, táguló motívumai</p>
	<p>Az odaadás felindult kitörése: <i>Elhagytam az apám, anyám</i></p>	<p>*Pengetett, rögeszmésen ismétlődő zenekari akkordok Szabaddon váltakozó ritmus</p>
<p>A férfi válaszai a Judit hangulatát tükrözik.</p>	<p>*Monoton, tompán recitáló éneke egy-egy hangot, beszédszerű fordulatot ismétel</p> <p>*A szöveg és dallam váratlan nőiessége a balladaszerű előjáték hangjára emlékeztet: <i>Ki ezt látná, jaj, nem szólna,</i> <i>Suttogó hír elhalkulna.</i></p> <p>*Harmónia-felbontások</p>	<p>*Ostinato, sorszerű téma: az idő vaskerekét illusztrálja.</p>

Kékszakkallú	Judit	Zenekar
A nő akusztikus harmónia-felbontásainak reflexiója: <i>Ugye Judit, jobb volna most vőlegényed kastélyában</i>	<i>Sír a várad!</i> – tritonuszfordulat	*Ostinato *Keserűen bűgő klarinét *Kürtök és oboák surlódó hangzata: vérszimbólum
Rövid kérdések: <i>Miért jöttél hozzám, Judit?</i>	*Folytonosan deklamál *Szerelmi téma *Gyötrő tritonusz-dallam	*A zenekar az előző motívumokat szövi tovább *A szólammozgás sűrűsödik *Egyre magasabb regiszter és egyre nagyobb hangerő
Szomorkás, sóhajszerű motívum: <i>Nem tündököl az én váram</i>		*Angolkürt/klarinét elégikus, panaszos hangja *Ostinato-téma új alakja: diatonikus és egyben akusztikus
Pentaton válasz: <i>Hogy ne lásson bele senki!</i>	*Kíváncsiság: felfelszúró dallam *Egészhangú harmóniák	*Rövid, csattanó leütések *A hegedűk szenvedélyes éneke

Az expozíció során a sötétség-világosság kettőssége az akkordtípusokban is megmutatkozik: Judit versszakai *disz*-centrumú aranymetszés-rendszerben mozognak, míg a Kékszakkallú a derűs *G*-akusztikus hangsorban mozog.

A klarinétok, brácsák új motívumával a hét kapu világába lépünk be (5. ábra). A brácsa-motívika az opera érzékeny, baljós előérzetekkel teli hangja.

5. ábra Kínzókamra

Kékszakkallú	Judit	Zenekar
Pentaton basszusválasz: <i>Igen!</i>	Csábítás: <i>Szépen, halkán fogom nyitni, Halkan, puhán, halkán.</i>	*Klarinétok, brácsák új motívuma=a 7 kapu világa *Fafűvő-motívum
	Reflexív mozzanat: <i>Láncok, kések, szöges karók...</i>	*Kromatikusan lecsúszó klarinétmotívum *Kitartott fuvalatrilla *Trombiták vérmotívuma

Kékszakkallú	Judit	Zenekar
<p>Kínzókamra=a férfi életének egy darabja</p> <p><i>Judit, Judit, mért akarod?</i></p>	<p>Szenvedélyes női kitörés: Add ide a többi kulcsot! <i>Minden ajtót ki kell nyitni!</i></p> <p><i>Mert szeretlek!</i></p> <p>Az iszonyatból a remény dallamává lesz</p>	<p>*Sivítő hegedűtremoló, élesen felsikoltó, cikázó piccolo-motívum: sóhajok, nyögéseket vizionál</p> <p>*A trombiták és sivítő fuvola-trillák <i>a-gisz</i> vérmotívuma: a vér, a könny, a férfit-nőt elválasztó lelki különbség szimbóluma</p> <p>*Hangvételváltás: a sikoltó trilla-lánc új harmóniai köntösbe öltözik: lírikusan kitarul, önmaga ellentétévé válik, alatta izgatott basszusmotívumok szekvenciázva kergetik egymást</p>

Az első ajtó mögött láncok, kések, szöges karók, izzó nyársak zenéje fojtogatja a betekintőt. A trombiták tompított hangján rémes fenyegetéssel súrlódik egymáshoz az *a-gisz* hangpár. Ez a motívum végigvonul az egész operán, mint a vér, a könny, a férfit-nőt titokként elválasztó lelki különbség szimbóluma. (2. kottapélda).

2. kottapélda

The musical score consists of three systems. The top system features vocal lines for Judit (soprano) and Kékszakkallú (tenor). Judit's line includes the lyrics "Del-ner Fe-ste Wän - de / A le vä-nd-fa - la". The middle system shows the piano accompaniment with dynamic markings like *dim.* and *mf*. The bottom system continues the piano accompaniment with a *tenuto* marking. The score includes tempo markings such as *più sostenuto* (♩ = 60) and *Andante (assai)* (♩ = 104-100), along with rehearsal marks [34].

Hangvételváltás: ugyanaz a dallam szándékosan önmaga ellentétének ható hangulati beállításban, mely alatt izgatott basszusmotívumok kergetik egymást.

A második ajtó mögött a zene az ábrázolásnak, a lélekfestésnek segítségével emberi történetet bont ki a szimbólumokból. Ezért emlékeztet a hárfakkord és a trilla éppen a Kékszakállú herceg első szerelmes motívuma közben, keserű emlékként és baljós előjelként a boldogság útjában álló ajtók véres titkára (6. ábra).

6. ábra Fegyveresház

Kékszakállú	Judit	Zenekar
<i>Gisz-harmónia</i> Pentaton, négysoros dallam	<i>Fisz-harmónia</i> *Judít szólama melodikusabb, harmóniából kibomló ariózusabb motívum	*Hárfakkord, fuvola-trilla *Fafűvők csatára hívó jele – dúr hangzás *Trombita-kürt szignál – moll hangzás
Érzékeny, melodikus, pentaton válasz	*Tudatos hang- és hangnem-választás: <i>Itt a másik patak, szép fénypatak.</i> <i>Idejöttem, mert szeretlek. Itt vagyok, a tiéd vagyok.</i> *Hanköztágulás: szűkített kvint/egészhangú skála: <i>Add ide a többi kulcsot!</i> *Felszúró kis nónák	*Hárfa-akkordok * Angolkürt méléző, panaszos éneke *Édes ábrándkép *A hangnem a darab expozíciójára utal: az első benyomások, a tulajdonképpeni „megérkezés” hangulata tér vissza emlékként *A ritmika, a tempó és az instrumentális-vokális jelleg különbsége váltja ki az ellentétes hangulatot: átemberiesedik a katonai zsánerhang, a tárgyi világ illusztrációja

A herceg pentaton melodikája a mondára emlékeztető hangvételtől a férfi szerelmi vágyának tolmácsolójává válik. Ez a belső hang-átértelmezés utal a tragédia kibontakozására.

A két harci motívum: a fafűvők dúr-jellegű, ragyogó hangzású, csatára hívó jele, a másik moll jellegű, jellegzetes trombita-kürt szignál. A Judít szólama ariózusabb.

Ha a kínzókamra-jelenetben a harmónia volt a hangváltás alapja, most ez marad változatlan, és a katonai-harci zsánerhang melodikus témája alakul át a szerelem reményteljes illúziójának kifejezőjévé.

A Kincseskamra-jelenetben a kincs a zenei értelmezés által válik természet-kincssé, a lélek gazdagságává. Bartók a valóban „természetes” hangsorból építi harmóniáit, így az akusztikus akkord, a természetes felhangsor itt tudatos zenei jelkép. A nő deklamálása csupa gyönyörködő felkiáltás, amit a kiemelt hangok tolmácsolnak (7. ábra).

7. ábra Kincseskamra

Kékszakkallú	Judit	Zenekar
*Ariózusabb hangvétel: <i>Ez a váram kincsháza; Tied most már mind ez a kincs</i>	Deklamálás = gyönyörködő felkiáltások: <i>Aranypéznz..., drága gyémánt..., Bélagyönggyel...</i>	* <i>D-dúr</i> hangzatú állókép *Két szólóhegedű egészhangú melodikája *Kürtök, oboák, fuvolák harsogta vérmottó

A nő deklamálása csupa gyönyörködő felkiáltás, ám ebben a képben már a férfié a vezetőszerep. De útját állja megint a vér, a jelkép, széttörve a *D-dúr* harmónia varázsát, a férfi gazdag lelkének bűvöletében szédelő nő álmélkodását.

Az állókép elszíneződik, az események és érzelmek drámai ritmusa vágató, most már a férfi akarja a napfényt, a világosságot. Szólama az egyre rövidebb motívumokkal és emelkedő vonalával türelmetlenül sürget, végül feltáru a negyedik ajtó (8. ábra).

8. ábra Virágoskert

Kékszakkallú	Judit	Zenekar
	<i>Esz-dúr: Oh! virágok! Oh! illatos kert!</i>	*Hárfa glissando *Akusztikus harmóniák
* <i>Dúr</i> pentaton <i>Ez a váram rejtett kertje</i> *Szenvedélye kiragadja a pentatóniából, pl. lid dallamosságba	<i>F-dúr:</i> <i>Oh! virágok! Embernyi nagy liljomok!</i>	
Parlandójától már nem idegen az egészhangú motívika vagy a szenvedélyes tritonusz lépés: <i>Nézd, hogy derül már a váram.</i>	Megrettent parlandóhang: <i>Fehér rózsád töve véres...</i>	Trombiták és fuvolák: vérmottó

Hárfa glissando, a kürtök bensőséges dallama és a zenekar akusztikus színű harmóniái virágzó kertet tárnak elénk. Judit szólamának emelkedő, *Esz-dúr* majd *F-dúr* harmóniái az elragadtatás megnyilvánulásai.

A férfi maga sūrgeti Juditot, hogy nyissa ki az ötödik ajtót. A zenekar hatalmas fokozása során torlódó, felajzott ritmus, egyre feszítőbb harmonikus kíséret, ellenállhatatlan crescendo, egyre nagyobb tempó száguld az új élmény elébe, és feltárul az ötödik vasajtó (3. kottapélda). Az éjszakában felragyog a fenséges, orgonás C-dúr, a nappal vakító sugara – a mű arany-metszéspontjában éneklí Judit a szerep egyetlen, legmagasabb, C^3 hangját (9. ábra).

3. kottapélda

The image shows a musical score for the third system. It includes vocal lines for Judith and Holofernes, and a piano accompaniment. The score is in 4/4 time and features tempo markings such as 'Larghissimo', 'poco allarg.', and 'Meno largo'. Dynamic markings include 'ff' and 'mf'. The lyrics are in German and Hungarian. A box with the number '75' is present in the upper right corner of the score.

9. ábra Birodalom

Kékszakállú	Judit	Zenekar
Pentaton dallam	A szólam legmagasabb, C^3 hangja a mű arany-metszéspontjában	<ul style="list-style-type: none"> *Egyre feszültebb vivómotívum *Feszülő harmonikus kíséret *Torlódó, felajzott ritmus *Hatalmas crescendo *A dráma/zene/szimbolika szélsőséges ellentéte, a tetőpont: C-dúr *Pentaton motívumok/dúr akkordok *Hármas hangzatok hármas sorozata *Szerartásos, plagális szekundlépések *Hangszerelés: Tutti ed organo pleno

Kékszakkallú	Judit	Zenekar
Szenvedélyes parlando	A két szólam közötti szakadék: Judít hangja félszeg, félhanggal elhangolt	A capella
Pentaton motívumok		Második dúr hármashangzat-sor
Pentaton dallam, a szerelmi szenvedély kibontakozása: <i>Nézd, tündököl az én váram, Áldott kezed ezt művelte, Áldott a te kezed, áldott, Gyere, gyere, tedd szívemre.</i>	Szövegillusztráció: <i>Véres árnyat vet a felhő!</i>	*Harmadik dúr hármashangzat-sor *A hegedűk g-je surlódik az E-dúr tercével - vérmottó *A trombonok <i>fisz</i> -e járul hozzá * A birodalom dúrakkordsorának pontos moll megismétlése
Akusztikus színű, reménykedő: <i>Teljen dallal az én váram, Gyere, gyere, csókra várlak.</i>	Disszonáns ellenvetés: <i>De két ajtó csukva van még.</i>	
	Hangköztágulás (-5, +5): <i>Nyissad ki még a két ajtót!</i>	Tritonusz ostinato-motívum

A dráma, a zene, a szimbolika belső fonala itt ér el szélső, végleges elmentébe: a szerelem tragédiája a maga elviselhetlenségében tárul fel. Ezt illusztrálja a mű aranymetszés-pontjában a női szólam legmagasabb, c^3 hangja is. A széles állóképek (C-, F-, Asz-dúr) során nemcsak a C ellentétes poláris *fisz*-szel, de az eddig uralkodó moll-jelleggel szemben kizárólagos szerepet kap a dúr-szín. A női szólam sivár, félhanggal elhangolt, nincs zenekari kísérete. A két hang különbségének baljós fenyegetése a végső összeütközés hírnöke.

A hatodik ajtó titka a mozdulatlan, meredt fájdalom. A vibráló harmóniavilág, a lehajtott fejű, szomorú motívumok egyszerűsége, kegyetlensége, a hangszerelés együttesen szolgálja a drámai hatást (10. ábra).

10. ábra Könnyek tava

Kékszakállú	Judit	Zenekar
		<p>*Hárfa-arpeggio, fuvola, klarinét</p> <p>*Szeptim-hang (k7/n7): a víztükör fodrozódása</p>
Tercek: csüggedtség	<p>Lelépő kvartok: lemondás, sóhaj</p>	<p>* Szimmetrikusan ismétlődő hárfafutamok</p> <p>* Hangfűrtök: két pentaton harmónia</p> <p>* Bartók négysoros „népi dallama”: nagy sirató</p> <p>* Fokozás: a harmadik sor végére az 1:2 modell teljes kromatikává szűkül</p> <p>*Lehajló kisszekundok: könnyesepp-motívum</p>
<p>Pentatonba forduló szerelmi téma: <i>Te vagy váram főnyessége, Csókolj, csókolj, sohse kérdezz.</i></p>	<p>*Hangismétlő, monoton parlando</p> <p>*Drámai emelkedés, fokozás: ugyanarra a szövegre megfordul a dallamívek iránya</p> <p>*Kételey-ostinato: <i>Mondd meg nekem, Kékszakállú, kit szeretted én előttem? Mondd meg nekem, hogy szeretted?...</i></p>	<p>*Hegedük f''-ről: a férfi tragikus szerelmének izzó dallama</p> <p>*Nagy szeptimes moll-akkordok: beteljesületlen vágy</p> <p>*Kúszó kromatikus motívum:a kétkedés motívuma visszatér</p> <p>* Motívumok súrlódása</p> <p>*Kürtök, fagottok ostinatója: sors-motívum</p>
	<p>*Kromatikus szekvencia</p> <p>*Táguló hangközök: <i>Vér szárad a fegyvereken, Legszebbik koronád véres, Virágaid földje véres...</i></p> <p>*A dallamívek szenvedélyes felkapaszkodása egy-egy csúcshangra, majd tragikus aláhanyatlásuk: <i>Jaj, igaz hír, suttozó hír...</i></p>	<p>*Ostinato-motívum: <i>oktávinisono, kvint-párhuzamok, nagy-szeptim</i></p> <p>*Vérmottó átokká váló transzformáció: ambitustágulás, kromatikus nagy szekund-fokú létra</p>

Kékszakállú	Judit	Zenekar
A Kékszakállú herceg bánatos hangja: <i>Fogjad... Fogjad... Itt a hetedik kulcs.</i>		A magasban a féltékenység motívuma, a mélyben a sors/átok-téma, a háttérben a vér-szimbólum.

Az ötnegyedes recitáló dallam Bartók újabb négy soros „népdala” (4. kottapélda).

4. kottapélda

121 In diesem Augenblicke öffnet sich die siebente Türe und mondcheinsilbernes Licht fällt durch sie herein, Judithk und
(És akkor kinyílik a hetedik ajtó és holdesüst fény vetődik be rajta, hosszal sugárban, megvilágítva Judit arcát és a ké-
szakállát)

ritard. Molto adagio *p dolce*
espr. Harm. e Cord. (Klar.) (Cor. ang.)

Blaubart Kékszakállú 122 a tempo *p* $\text{♩} = 60$ es
poco rit. Schau, die frühern Frauen al- le, Lásd a ré- gi ass- zö- nyö- ka- t,
cresc. mf dim. p calando pp

A régi asszonyok láttán Judit döbenten hátrál. A sirató dallama alatt az idegen hangnemű zenekari harmóniak a szerelmi illúzió tragikus emlékeről beszélnek. A Kékszakállú herceg a bűcsű órájában kilép a történetből, amelyben Judit még benne él és mély átéléssel beszél el Juditnak a hetedik ajtó történetét

Judit már tudja, hogy el kellett volna fogadnia a férfi szerelmét. Az a néhány szó, ami az övé lehet még, a hétköznapi hiúság világába veti vissza – ezért kell a *c-moll* jelenetben a férfi tragikus elbukása után neki más értelembe megsemmisülnie (11. ábra).

11. ábra Régi asszonyok

Kékszakkallú	Judit	Zenekar
<p>*Pentaton fordulatok</p> <p>*Sirató</p> <p>*Hangnemváltások=emelkedő ívek:</p> <p>-<i>F-dúr</i> az eszmények örökkévalósága: <i>Mindig voltak, mindig éltek</i></p> <p>-Diadalmas, sugárzó <i>G-dúr</i>: <i>Övék minden, minden, minden.</i></p> <p>- Zengő <i>B-dúr</i> =első asszony=az élet hajnalának szimbóluma</p> <p>- <i>C-dúr</i>=második asszony=a dél szimbóluma</p> <p>- <i>d-moll</i>=harmadik asszony=az este jelképe</p>	<p>Elsőből, egyetlenből negyedikké lett: halk, riadt parlando jellemzői</p>	<p><i>* Molto adaggio, dolce</i></p> <p>Klarinét</p> <p>Bartók 5/4-es recitáló „népi” dallama</p> <p><i>*C-dúr</i> zenekari harmónia és <i>lid</i> dallamfordulatok</p>
<p>A dallamvonal megfordul, ereszkedő irányával képszerűen követi az est és éjjel jelképét</p>	<p>Riadt tétovaság – szüntelen küsszekund mozgás: <i>„Hallgass, hallgass!</i></p>	<p>*A búcsútéma lelassul és <i>pp</i> szól</p> <p>*A negyedik asszony búcsúztatása: a két súrlódó hang, a feszült disszonancia, mint a vér szimbóluma utoljára tapad a Judit alakjához</p> <p>* A kör bezárult, a zenekari dallam a kíséző harmóniákkal teljes tizenkétfokú hangzást eredményez</p>
<p><i>*Fehér arcod süített fényvel, Barna hajad felhőt hajtott, Tied lesz már minden éjjel.</i></p>	<p><i>*Kékszakkallú nem kell, nem kell, Jaj, jaj, Kékszakkallú vedd le! Jaj, jaj, Kékszakkallú vedd le!</i></p> <p>* Nincs lezárása a szopránszólónak. Judit emlék lett, alakja elhomályosul, belelévész a többi asszonyi árny közé</p>	<p>*A búcsúztatót szomorú terc- és szekundléptekkel kíséri a zenekar *Hosszan kitartott <i>b</i> hang támasztja meg az opera utolsó nagy, megfeszített ívét</p> <p>*A hangerő apadni kezd, a szimbolikus „örök elmentét” feszültsége is alábbhagy</p> <p>* Elégikus angolkürt</p> <p>*Minden tragédiát a mondavilágba utalva visszatér a <i>fisz</i>-tonalítás</p> <p>*Visszatér a pentaton ballada-hangulat</p>

A férfi és a nő szerelmi története véget ért. A Kékszakállú herceg a búcsú órájában egész életére visszatekint. Dallama egyik hangnemből a másikba árad. *Hallgass, hallgass!* – könyörög Judit, de már nincs visszaút. A kör bezárult, a zenekari dallam a kíséző harmóniákkal teljes tizenkétfokú hangzássá egyesül (5. kottapélda).

5. kottapélda

poco a poco - - ritard. - - al Largo $\text{♩} = 60$

mf espress. *molto f*

A szoprán szólónak nincs lezárása. Judit emlék lett. Amint bemegy a hetedik ajtón, a szimbolikus „örök ellentét” feszültsége is alábbhagy, a mondatvilágba utalva visszatér a *fisz*-tonalitás és vele a pentaton balladahangulat (6. kottapélda).

6. kottapélda

138 $\text{♩} = 72$ $\text{♩} = 90$

Più andante $\text{♩} = 90$ **Blaubart** *Kékszakállú* *p* Più andante $\text{♩} = 90$

Nacht bleibt es nun e - - - wig,
 És min - dég is ój - - - jel

(Ob.)

(Cord.) *p dolce* (Ucrano)

Összegzés

A mű legszembeütőbb sajátossága a magyarsága: a darabot a régi stílusú magyar népdalok világát idéző, ereszkedő pentaton dallam keretezi, amely balladai hangvételével és *fisz-moll* hangnemével a sötétséget, a passzivitást jeleníti meg.

Zenét egyrészt a színpadi cselekmény irányítja, másrészt a szövegvény képekből építkező szerkezete. Az opera világának központi szimbóluma azonban a férfit és nőt elválasztó ellentét jelképe, a vérmottó. Ezt a zenei ábrázolás is felhasználja, részben illusztratív elemként, részben az egész művön végigvonuló vezetőmotívumként. Szimbolikus jelentése a boldogtalanságot, a tiszta és nemes vágy megrontóját egyaránt jelképezi.

Az énekes és hangszeres rétegek mindig szervesen összefüggnek. Egy-egy jelenet teljes egységét egy határozott drámai-intonációs alapotívum, egy középpontba állított zenei gondolat biztosítja, de élesen elválasztja a jeleneteket egymástól a hangsúlyozott tonális különbség. Mindegyik nagyobb szerkezeti résznek megvan a maga saját hangneme is. „Bartók [...] szorosra fűzött harmóniai folyamatokban s nem foltokban gondolkodik. [...] A hangnemiséget tágasan, rugalmasan kezeli, mégis erősen ragaszkodik hozzá. Most alakítja ki azokat a jellegzetes akkordtípusokat és hangköz-szerkezeteket, amelyeket ettől fogva sajátosan bartókosnak hallunk: stílusa [...] *A kékszakállú herceg várában* születik, s egyre egyre több eleméről látszik, hogy ösztönös vagy logikai úton a parasztzenéből vezette le. Ez az új zenei rend ad a Balázs-féle [...] operának a századelőn új és maradandó jelleget.”⁶

Az opera énekszólamai csak ritkán dallamosak, inkább deklamatív-recitatív jellegűek, és a magyar népdalok Bartók által később parlandorubatónak nevezett stílusához állnak közel. A melodikus anyagok megszólaltatása így elsősorban a zenekarra hárul, amely a szereplők lelkiállapotát érzékelteti. Erre a *Kékszakállú* és *Judit* szakadozott párbeszédei, a mondataik közötti gyakori hallgatások is jó alkalmat teremtenek. Bartók zenéje mindezzel a történet szimbolizmusát hangsúlyozza, miszerint az igazán fontos dolgok nem azok, amiket kimondunk, hanem amiket nem tudunk szavakban elmondani.

---

⁶ Tallián, 1981, 99 o.

Irodalomjegyzék

- Angi István: *A szép és a csúf harca Bartók Béla zenéjében*. In: Bartók-dolgozatok, Szerkesztette László Ferenc, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974.
- Angi István: *A bartóki iróniáról*. In: Korunk, 1981/2.
- Balázs Béla: *A kékszakállu herceg vára*. Magyar Helikon, 1960. Budapest, 1969.
- Breuer János: *Bródy Sándor nyilatkozata Bartókról és operájáról*. In: *Bartók és Kodály. Tanulmányok századunk magyar zenetörténetéhez*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1978.
- Dobszay László: *Bartók szintézise*. In: Magyar zenetörténet, Planétás Kiadó, Budapest, 1998.
- Kiss Béla: *Bartók Béla művészete*. Ifjú Erdély Kiadása, Kolozsvár, 1946
- Lendvai Ernő: *Bartók dramaturgiája*. Zeneműkiadó, Budapest, 1964.
- Lendvai Ernő: *Bartók költői világa*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1971.
- Lendvai Ernő: *Bartók és Kodály harmóniavilága*. Zeneműkiadó, Budapest, 1975.
- Kroó György: *Bartók színpadi művei*. Zeneműkiadó, Budapest, 1962.
- Kroó György: *Bartók-kalauz*. Zeneműkiadó, Budapest, 1975.
- Tallián Tibor: *Bartók Béla*. Gondolat, Budapest, 1981.